

ZÁKLADNÍ NEPODMÍNĚNÝ PŘÍJEM – OPRÁVNĚNOST A REALIZACE

Jitka Špeciánová*

Daniel Raventós: Materiální podmínky svobody

Praha: Rubato, 2015. 232 stran. ISBN 978-80-87705-20-9.

Kniha španělského ekonoma Daniela Raventóse *Materiální podmínky svobody*, jejíž český překlad vydalo na jaře roku 2015 nakladatelství Rubato, je vášnivou obhajobou myšlenky nepodmíněného základního příjmu. Nepodmíněný základní příjem je peněžní dávka vyplácená na individuální bázi všem občanům (či rezidentům) bez jakýchkoli dodatečných požadavků na to, aby vykonávali placenou práci, tvořili domácnost určitého typu, nebo museli prokazovat hmotnou nouzi. Raventós se snaží ukázat, že tato radikální alternativa současného sociálního systému je technicky proveditelná, finančně udržitelná a má potenciál významně přispět k řešení problémů spjatých s nezaměstnaností a nerovnostmi.

Struktura knihy je odrazem snahy poskytnout myšlenku základního příjmu všestrannou argumentační oporu. Kromě ekonomického jádra problému proto Raventós věnuje pozornost jeho historickému a filozofickému kontextu i nejčastějším kritickým námitkám. První kapitola obsahuje vedle definičního vymezení nepodmíněného základního příjmu stručnou historii tohoto konceptu, která se dá vystopovat až na přelom 15. a 16. století k Mooreově *Utopii*. Pro Raventóse je naléhavost otázky základního příjmu v současnosti asociována především s globální i vnitrostátní nerovností a rostoucí koncentrací bohatství. Pro čtenáře-ekonoma jsou nejzajímavější pasáže, které skicují předpokládané výhody základního příjmu: základní příjem 1) odstraňuje past nezaměstnanosti a past chudoby způsobené vysokou mezní mírou zdanění přítomnou v současném sociálním systému; 2) zmírňuje problémy spojené s averzí k riziku, která odrazuje od podnikání a inovací; 3) zmírňuje asymetrii ve vztahu zaměstnavatel–zaměstnanec; 4) ovlivňuje strukturu mezd na trhu práce. Snižuje se tlak přijímat neatraktivní zaměstnání, která jsou neatraktivní vzhledem ke své rizikovosti či nízké sociální prestiži, a vede v nich k růstu mezd, nebo

* **Jitka Špeciánová**, (jitka.melzochova@vse.cz), Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta

výhledově i k jejich vymizení důsledkem automatizace. Naproti tomu u zaměstnání, která jsou svojí povahou atraktivní, povede nepodmíněný příjem podle Raventóse ke sníženým mzdovým požadavkům.

Druhá a třetí kapitola jsou věnovány filozofické legitimizaci základního příjmu v rámci libertariánských a republikánských politicko-filozofických teorií. Při zdůvodnění myšlenky základního příjmu v libertariánské normativní teorii se Raventós zprvu opírá o názory Hillela Steinera, podle něhož nemají být zdaněny plody práce, ale pouze přírodní zdroje. Ty původně nikomu nepatřily, a jejich výtěžek by se proto měl rovnoměrně rozdělit mezi populaci. Důležitější libertariánskou podporu pro zavedení základního příjmu Raventós našel v teorii reálné svobody Philippa Van Parijse, belgického filozofa a politického ekonoma a nejhlasitějšího obhájce myšlenky nepodmíněného příjmu. Van Parijsova teorie vychází z odlišení reálné a formálně svobodné společnosti. Zatímco formálně svobodná společnost dokáže ochraňovat vlastnictví sebe sama a další negativní práva, reálně svobodná společnost navíc nabízí svým členům pozitivní možnost sebe-realizace. V reálné svobodě je však nezbytné disponovat určitými zdroji, které zajišťují obživu a uspokojení dalších základních lidských potřeb.

Při odůvodnění základního příjmu republikánským myšlením se Raventós se čtenářem nejprve vydává ke kořenům republikanismu. Ve starověkých Athénách spatřuje obdobu základního příjmu v *misthónu*, tj. ve finanční náhradě za vykonávání politické činnosti, která motivovala i chudší vrstvy obyvatelstva k občanské aktivitě. Od Aristotela přejímá myšlenku, že chudí, kteří nic nevlastní a jsou životně závislí na druhých, nemohou být pokládáni za svobodné. Republikánské pojetí svobody je podmíněno materiální nezávislostí jedince. Plnoprávného občanství proto nemůže být dosaženo při absenci garantovaného základního příjmu. Raventós zdůrazňuje, že zvláště ženám, které jsou mnohdy závislé na partnerovi, by základní příjem zajistil ekonomickou nezávislost.

Ve čtvrté kapitole Raventós při analýze očekávaných dopadů zavedení základního příjmu vychází z definice práce jako „*souhrnu placených a neplacených činností, jejichž výsledky zajišťují statky a služby pro členy lidského rodu*“ (s. 90). V tomto kontextu je práce vykonávaná za mzdu pouze jedním z typů pracovní činnosti, které Raventós rozlišuje. Placená práce se v jeho typologii vyskytuje spolu s prací domácí a prací dobrovolnickou. Standardní neoklasický model trhu práce nám ohledně konkrétních dopadů základního příjmu příliš nenapoví. Klíčová je přitom otázka, jaký vliv by měla existence základního příjmu na nabídku práce. Zde se Raventós odvolává v první řadě na empirická data získaná v souvislosti s experimentem se zápornou daní z příjmu provedeném v Seattlu a Denveru v letech 1968–1980 a s belgickou loterií *Win for Life*, v níž vítězové získali celoživotní rentu. Ani jeden z těchto experimentů neukazuje žádný uniformní pokles nabídky práce. Základní příjem by podle Raventóse zvýšil zájem o samostatně výdělečnou činnost, která bude vnímána jako méně riziková, a prostřednictvím této drobné experimentace by povzbudil i inovace. Došlo by také k zatraktivnění práce na částečný úvazek, která v současné době často nepřináší dostatečnou ekonomickou kompenzaci. Raventós opakovaně zdůrazňuje, že základní příjem není opatřením, jehož cílem je snížení počtu lidí na trhu práce. Zavedením základního příjmu by se nicméně

zlepšila pozice domácí práce, která zahrnuje i péči o nezletilé a seniory ze strany jejich rodiny. To má vzhledem k disproporcii, která se vyskytuje v objemu domácí práce mezi muži a ženami, také nezanedbatelný genderový rozměr. Stejně jako domácí práce by byla podpořena i práce dobrovolnická.

Pátá kapitola je věnována problému chudoby. Pro Raventósův argument je zde podstatné především chápání chudoby jako závislosti na libovůli druhých, což koliduje s republikánskou představou nezbytnosti materiálního základu pro existenci reálné svobody. Za pozornost zde stojí především rostoucí problém pracující chudoby (*working poor*), u které mzda nedosahuje výše, která by umožnila obejít se bez sociálních dávek, a feminizace chudoby. V obou ohledech očekává Raventós v případě zavedení základního příjmu zásadní zlepšení. Šestá kapitola navazuje rozbořem problematiky sociálního státu. Spíše než stručný exkurs do historie, kritiky a legitimizace sociálního státu je zde pro čtenáře podstatné srovnání nepodmíněného základního příjmu s existujícími podmíněnými systémy podpory, které pokračuje i v následující sedmé kapitole. Jejich negativy jsou podle Raventóse vedle často nedostatečné šíře pokrytí a vytváření pasti chudoby také vysoké administrativní náklady, které se pojí s posuzováním a průběžnou kontrolou plnění podmínek získání podpory, invazivní zásahy do života příjemců, které si dohled vynucuje, i jejich spojení se sociálním stigmatem. Základní příjem žádnou z těchto slabin podle Raventóse nemá.

Z hlediska otázky praktické využitelnosti základního příjmu je nejdůležitější částí knihy kapitola osmá. Raventós zde popisuje výstupy mikrosimulačního modelu pracujícího s daty z katalánských daňových přiznání, s pomocí kterého se pokusil odhadnout předpokládané dopady několika možných verzí nepodmíněného základního příjmu. Základní verze pracuje s měsíčně vypláceným příjmem ve výši minimální mzdy pro dospělé a 100 %, 50 %, nebo 33 % stejné částky pro nezletilé. Dalšími zkoumanými alternativami jsou základní příjem ve výši 50 % minimální mzdy a také příjem v takové výši, jaká by mohla být financována bez navýšení daní (cca 39 % minimální mzdy k roku 2003). Důležitou dílčí podmínkou je to, že základní příjem navrhovaný Raventósem je primárně doplněním a nikoli náhradou stávajících sociálních politik. Pokud příjemce pobírá ve stávajícím systému vyšší částku, bude základní příjem dorovnán do této výše. Financování je v Raventósově modelu zajištěno daní z příjmu, u níž mají být zrušeny všechny stávající odpočty a výjimky. V takovém případě by byl nejambicióznější navrhovaný program financovatelný bez deficitu s pomocí rovné daně z příjmu ve výši 49,9 %. Vzhledem k tomu, že minimální příjem by zdanění nepodléhal, má celé schéma v konečném důsledku progresivní charakter. Raventósův model predikuje jako jeden z důsledků zavedení základního příjmu i snížení nerovnosti z 0,41 na 0,38 měřeno Giniho koeficientem.

V poslední kapitole knihy se autor vyrovnává s různorodou kritikou myšlenky základního nepodmíněného příjmu. Kritické výtky dělí na ty, které mají spíše etický charakter, a na ty spíše technické. Námitka, že základní příjem podněcuje příživnictví, není podle Raventóse oprávněná. Lidé by si mohli vybrat, jaké práci se budou věnovat, zdali placené či neplacené, a pokud by někdo zvolil věnovat svůj čas neplacené práci, nemohl by být označen za příživníka. Parazitický způsob života by byl sice umožněn, ale nejednalo

by se podle Raventóse o početnou skupinu lidí, kteří by se k němu uchýlili. Raventós se rovněž domnívá, že základní příjem by zeslabil i genderovou polarizaci některých odvětví a nerovnováhu mezi stabilními pracovními místy a dočasnými, neplnohodnotnými pozicemi spojenými s problémem pracující chudoby. Chudší občané by získali lepší příležitost k samostatně výdělečné činnosti i ke vzdělávání a zlepšila by se jejich celková vyjednávací pozice ve společnosti. Tvrzení, že zapojení do pracovního procesu je klíčovým prostředkem k řešení chudoby, je podle Raventóse mylné, neboť pracovních míst není dostatek pro všechny. Na základě sociologické literatury se snaží doložit, že práce není neoddelitelnou součástí společenského uznání. Technické námitky se týkají možnosti financování základního nepodmíněného příjmu. Základní příjem bývá mnohými označován za magnet na přistěhovalce, podle Raventóse však takto mohou být posuzována jakákoli opatření pomáhající chudým vrstvám obyvatelstva. Navíc na imigraci není spatřováno nic negativního vzhledem k situaci stárnoucího obyvatelstva evropských států, které budou zanedlouho muset řešit rostoucí deficity důchodového účtu. Druhá technická námitka se týká selhání v dosažení pozitiv základního příjmu při výplatě jeho nedostatečné výše pro zajištění základních lidských potřeb. Námitku Raventós přijímá, avšak zavedení nižší pravidelné dávky přesto vnímá pozitivně jako potenciální první krok k zavedení plnohodnotného základního příjmu.

Kniha obsahuje množství ambiciózních tvrzení, které v pozitivním i negativním slova smyslu podněcují čtenářův zájem o tematiku základního nepodmíněného příjmu. Raventósova argumentace není vždy dostatečně hluboká a přesvědčivá. Některá autorova tvrzení jsou značně kontroverzní nebo i ideologicky zabarvená, statický pohled na ekonomiku navíc uzavírá prostor pro hlubší analýzu dalších budoucích dopadů zavedení základního příjmu. Například hypotéza o nedostatečném počtu pracovních míst, odmítání možnosti poklesu nabídky práce na základě výsledků časově omezených experimentálních výzkumů a chybějící diskuse o dopadech vysokého zdanění příjmů představují v otázce nepodmíněného příjmu problematické a potenciálně kriticky důležité slabiny. I otázka možnosti zobecnění výsledků navrženého modelu financování pro jiné územní celky je dosti problematická. Na druhou stranu je třeba ocenit autorovu interdisciplinární erudici, o které čtenáře přesvědčuje v historickém exkurzu do původu myšlenky základního nepodmíněného příjmu či při jejím zdůvodňování a obhajování v kontextu morální filozofie.